

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.084>
УДК 811.161.2.06.373

Є.А. КАРПІЛОВСЬКА, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: karpilovska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>

Л.П. КИСЛЮК, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: larysa.kysliuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УСУНЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ І ПРОГАЛИН У ЧИННОМУ ПРАВОПИСІ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

У статті проаналізовано розділ «Правопис слів іншомовного походження» в чинній редакції «Українського правопису». Увагу зосереджено на суперечностях у передаванні фонетичної і графічної структури запозичень у правилах цього правопису. Відзначено потребу у випрацюванні загальних методологічних засад для передавання формальної будови слів іншомовного походження. Запропоновано рекомендації щодо усунення суперечностей і прогалин.

Ключові слова: український правопис, слово іншомовного походження, адаптування, транскрибування, транслітерування.

Чинна редакція «Українського правопису» (далі — УП-2019) усунула деякі суперечності в написанні слів іншомовного походження, уніфікувала правила графічного адаптування форми запозичень із різних мов. Проте своєрідність мови як особливої знакової системи полягає в її постійному розвитку у відповідь на розвиток суспільства, а отже, у

Цитування: Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. (2023). Рекомендації щодо усунення суперечностей і прогалин у чинному правописі слів іншомовного походження. *Українська мова*, 2(86), 84—100. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.084>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

закономірному співіснуванні в її складі слів, що з'явилися в ній у різний час і правопис яких був унормований на різних засадах. Це яскраво виявляють саме слова іншомовного походження. Висновки, зроблені внаслідок аналізу цього розділу УП-2019, пропонуємо як рекомендації для тих мовознавців, котрі будуть готувати нову, удосконалену редакцію «Українського правопису», яка повніше відповідатиме реальному стану української літературної мови першої чверті ХХІ ст., типологічним рисам її звукового і граматичного ладу.

Уже неодноразово в дискусіях довкола УП-2019 лунали думки про те, що йому бракує загальнометодологічної частини, яка б удокладнила основні засади, зокрема адаптування та правописного кодифікування слів іншомовного походження. Серед таких засад, на нашу думку, мають бути сформульовані критерії добору іншомовної лексики для опрацювання в правописному кодексі, передусім теоретичне підґрунтя адаптування таких лексем до системи української мови та передавання звукової чи графічної форми їхніх прототипів у мовах-донорах засобами українського алфавіту.

Визначення в такій вступній частині потребує саме поняття «слова іншомовного походження». Щодо цього прикметною є увага в «Українському правописі» 1928 р., подана до розділу III «Правопис чужих слів»: *До чужих слів не належать переняти¹ з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: базар, галун, картюпля, льох, лантух, лицар, плуг тощо. Тим то й подані далі правила до них не стосуються* (УП-1928, с. 62). Як бачимо, укладачі цього віхового для розвитку української літературної мови правописного кодексу були ошадливішими й вимогливішими до формулювання його завдань, у підході до добору та опрацювання в ньому слів іншомовного походження. Цілком засвоєні іншомовні слова залишалися поза розглядом як усталена ділянка українського лексикону, написання складників якої відповідає нормам української фонетики й граматики. Зосередити увагу в правописі на нових запозиченнях, ще не цілком унормованих у системі української мови, закликав і О.Н. Синявський. У розділі «Запозичення з інших мов» своєї праці «Норми української літературної мови» він відокремив старі запозичення, що вже «унатурилися», за його висловом, в українській мові і їхнє іншомовне походження можуть установити лише фахівці-етимологи, від нових запозичень, форма яких і може становити складність для припасування до системи української мови та їх написання (Синявський, 2018, с. 154).

І на нинішньому етапі розвитку української літературної мови, у праці над удосконаленням українського правопису, на нашу думку, чимало суперечностей спричинило намагання нормувальників української мови переглянути саме той шар слів, який уже внормовано, утрадиційнено, замість того, щоб зосередитися на проблемах правопису нової

¹ Зберігаємо правопис оригіналу.

лексики іншомовного походження, а також на кальках, напівкальках, гібридах і вкрапленнях, які не відповідають чинним граматичним і словотвірним нормам. Чужомовність трьох останніх груп слів особливо виразна для освіченого українського мовця, який добре знає іноземні мови, і насамперед для фахівця-мовознавця, який працює над удосконаленням правопису.

Уважаємо, що в розділі «Правопис слів іншомовного походження» потрібно чітко визначити різновиди слів, звукова (фонетична) та/або буквена (графічна) структура яких становить об'єкт вивчення його правил, а також подати дефініції понять «слово іншомовного походження» та «запозичення», зокрема встановити, чи є вони абсолютними синонімами.

Стверджуючи необхідність окреслення в українському правописі теоретичного підґрунтя для опрацювання слів іншомовного походження, маємо на увазі визначення ролі транскрибування та транслітерування в адаптуванні форми слів, запозичених до української мови, і передавання її засобами українського письма, рівноваги між цими способами адаптування запозичень або переваги одного з них у кодифікації певних типів слів іншомовного походження. У зв'язку із цим бачимо потребу й у визначенні місця традиції того чи того написання слова, насамперед окреслення часових і територіальних меж побутування певних слів у певному написанні, сфер їх уживання в сучасній українській мові, авторитетності та надійності джерел, що їх містять.

З огляду на актуальну потребу відновлення національної самобутності української номінації потрібно ретельно переглянути склад слів іншомовного походження, традиційно представлений в українських правописних кодексах загалом і в УП-2019 зокрема, випрацювати критерії введення до нової редакції українського правопису таких одиниць.

Нова редакція українського правопису повинна охоплювати лише ті давно запозичені і нові слова іншомовного походження, що стосуються реалій і понять інших культур, чужість яких відчувають сучасні мовці і які мають у своїй формальній будові звуки (звукосполуки), букви (буквосполуки), не властиві українській мові, а отже, адаптування та написання яких потребує спеціальних правил, застосування або створення спеціальних українських зразків-відповідників.

Слова іншомовного походження в системі української мови утворюють окрему підсистему, що спирається на її звуковий і граматичний лад не безпосередньо, а через сукупність зразків-відповідників фонетичній і графічній структурі їхніх прототипів у мовах-джерелах запозичування, на підсистему, активну в період дії певної редакції українського правопису. Сукупності відповідників для адаптування запозичень мають містити не лише вже наявні зразки передавання на письмі звуків і букв інших мов, а й урахувати можливість їх непередання, як це сталося з **θ** (фітою) в укр. *рима* з грец. *ρυθμός* «ритм, розміреність».

В УП-2019 основну увагу приділено вимові слів у мовах, з яких їх запозичено, тобто адаптуванню звукової форми їхніх прототипів та

передаванню її за допомогою транскрибування буквами українського алфавіту. Транслітерування як спосіб передавання графічної (буквеної) форми іншомовного слова згадано лише принагідно як периферійний спосіб адаптування запозиченої лексики. Проте залежно від потреб мовної практики, зокрема професійної, термінологічної, слова іншомовного походження усталювалися в українському лексиконі за допомогою обох цих способів адаптування. Усталення й кодифікацію демонструють як транскрибовані, так і транслітеровані варіанти, які витіснили попередні варіанти. Лише кілька прикладів на доказ нашого переконання в тому, як важливо для правил написання слів іншомовного походження розмежувати співвідношення цих двох провідних способів передавання на письмі форми запозичень. Англ. *scanner* у «Словнику іншомовних слів» за редакцією О.С. Мельничука (1974, 1-е вид.) зафіксоване у транскрибованій формі *скенер*. Нині ж уживають транслітерованій варіант *сканер*, який і подають новітні українські словники. Англ. *bungalow* у вже названому словникові мало два варіанти: *бунгало* і *бенгало*, перший з яких є наслідком транслітерування англійського прототипу. У сучасних словниках подано саме цей варіант. Транскрипція ж англійського прототипу (бангелю) також наслідуює вимову його прототипу *бангла* в індійських мовах. Такий варіант цього слова в українській мові не узвичаївся.

Завдання правопису — подати правила для передавання слів іншомовного походження з опертям на звуковий лад і абетку української мови. Він не повинен регулювати правопис вкраплень чи семантичних кальок на зразок *НАТО* чи *розумний дім* (з англ. *smart home*). Однак деякі правила вживання транслітерованих одиниць і похідних від них потрібно в цьому кодексі сформулювати. Зокрема, уніфікувати правила написання разом сполук на позначення одного поняття, якщо внутрішня форма хоч би одного з їхніх складників не упрозорена на українському мовному ґрунті, пор.: лат. *a priori* і транслітероване *ап'юрі*, але франц. *idée fixe*, кодифіковане нині як *ідея фікс*. Так само варто сформулювати й правила графічного оформлення похідних від слів із дефісом, не лише запозичених, а й власне українських. Сьогодні в текстах наявні розбіжності, пор.: *Івано-Франківськ* і *Івано-франківський* (чомуś у § 40 УП-2019 з великої літери, як і *Пуца-водицький*), але в текстах натрапляємо на написання *Коста-Рика* і *костариканський*. У § 154 УП-2019 у примітці 1 до п. 3 нелогічним видається написання похідних прикметників із дефісом, а іменників разом: *ню-йоркський* і *нюйорківці*, *івано-франківський* і *іванофранківці*, адже вони походять від тих самих твірних одиниць. До речі, у цьому параграфі *івано-франківський* написано з малої літери. Недогляд чи правило? Зайве нагадувати, що правопис не повинен містити взаємозаперечних правил і прикладів.

На наше переконання, є сенс також у загальних засадах правопису подати визначення не тільки термінів-гіперонімів *слово іншомовного походження*, *іншомовне слово* та *запозичення*, а і їхніх різновидів, термінів-

гіпонімів на зразок *транскрибований відповідник, транслітерований відповідник, калька, семантична калька, напівкалька, вкраплення, екзотизм, безеквівалентна лексема або англїзм, грецизм, латинїзм, германїзм* тощо. Упевнені, що такі загальні методологічні уваги полегшать користувачам українського правопису розуміння, запам'ятовування і далі застосування правил написання та вживання слів іншомовного походження, а також адаптування до системи української мови нових запозичень, зокрема у фаховій мові та професійній комунікації.

Правила передавання слів іншомовного походження в УП-2019 структуровано за тим, як у них засобами українського алфавіту відтворюють приголосні та голосні звуки й букви на їх позначення в їхніх прототипах. Увагу зосереджено на суперечностях які й дотепер зумовлюють найбільше дискусії серед мовознавців і труднощів у тих, хто послуговується українською мовою. У чинному правописі українським відповідникам приголосних звуків інших мов та букв для їх написання присвячено §§ 121—128, тому і наші рекомендації почнемо саме з правил, викладених у цих параграфах, і поданих до них прикладів. У формулюванні правил є непереконливі судження на зразок «пишемо, залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові», «за традицією», «у словах, узвичаєних в українській мові», «у деяких словах за традицією». Урахування в новій редакції українського правопису поданих вище рекомендацій загальнометодологічного характеру сприятиме усуненню цих суперечностей та удокладненню засад для передавання деяких слів.

У § 121 подано таке формулювання правила: «Звук [П] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким л — залежно від того, як узвичаєне те чи те слово в українській мові» (*розрідження наше* — Л. К.)². На доповнення вже висловленого вище зауважимо, що у формулюванні засад визначення утрадиційненого написання слів потрібно акцентувати на тому, який період функціонування української літературної мови взято до уваги, а отже, з якого часу можна вважати таке написання узвичаєним. Аналіз словників за останні півтора століття засвідчує різні варіанти написання залежно від часу й території побутування слів з л: *клас, класа і кляса; флот, флота і фльота; блуза і блюза; металурґія і металюрґія; план і плян* тощо. У «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича зафіксовано як нормативні згідно з УП-1928 варіанти саме з пом'якшеним л (*кляса, фльота, плян*). В академічних словниках української мови до 30-х років ХХ ст., удоступнених на сайті «Російсько-українські словники», зокрема в «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (1924—1933), «Словнику українсько-російському» А. Ніковського (1927), «Російсько-українському словнику військової термінології» С. та О. Якубських (1928), «Російсько-українському словнику технічної

² Розрідженням виділяємо формулювання у правилах, що пропонуємо вилучити з тексту УП-2019 або зредувати.

термінології» І. Шелудька і Т. Садовського (1928), «Російсько-українському словнику» О. Ізюмова (1930), нормативним визнано написання *блюза, лямпа*, але *класа, флота, план*. Після згорнення другої українізації на початку 30-х років ХХ ст. іншомовні слова з л у словниках української мови вже подавали за зразками правопису їх у російській мові: *клас, флот, лампа*. Пом'якшений л зберегли перед і (*лінія*), ю (*люк*), о (*льох*) та я (*лямбда*), причому щодо останнього — або в уже цілком засвоєних словах на зразок *ляма (лямка), ляда*, або у словах, чужість яких, навпаки, яскраво виявлено, як у грецизмі *лямбда*. В усіх таких словах передавання пом'якшеного л спирали на його вимову в словах-прототипах у мові-джерелі запозичування. Отже, за провідний спосіб адаптування взяли правило транскрибування.

Уважаємо шкідливим для культури української мови компроміс щодо написання слів іншомовного походження, який уможливорює правописні варіанти слів із певними приголосними звуками. Він розхитує норми української літературної мови, спричинює непослідовності в нашій писемній практиці, ускладнює навчання української мови. В «Українському правописі» повинні бути єдині правила передавання приголосних і голосних звуків та букв на їх позначення у словах іншомовного походження. Варіантність можлива на етапі адаптування запозичень як передумова їх унормування і кодифікації, на етапі обговорення певних українських відповідників у середовищі фахівців з різних галузей знань та мовознавців. У § 121 потрібно визначити, у яких словах уживаємо твердий або м'який (чи пом'якшений, це також не визначено в УП-2019) звук [л].

У § 122, п. 3 так сформульовано правила передавання на письмі звуків [g], [h]: «У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови — буквою г (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер*) і шляхом імітації (*розрідження наше* — Л. К.) іншомовного [g] — буквою ґ (*Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер* і т. ін.)». Тут очевидна небажана правописна варіантність, що розхитує орфоепічні і правописні норми української літературної мови. Крім того, за влучним висловом Н.Ф. Клименко, це правило призводить до «загекування мови», тобто вможливорює активне вживання проривного ґ, притаманне фонетиці російської мови, але гранично обмежене в українській мові. Що таке «імітація іншомовного [g]» — загадка, бо з імітацією в мові стикаємося хіба що в так званому звукописі, у передаванні звуконаслідувань, проте навіть і в таких ситуаціях є певна національна специфіка в передаванні на письмі тих самих звуків. Отже, у правилах правопису, на чому ми вже неодноразово наголошували, потрібно чітко визначити спосіб передавання звука (транскрибування) чи букви (транслітерування). Уважаємо, що нова редакція українського правопису повинна врахувати сучасні активні контакти української мови з іншими мовами світу і надати перевагу саме транскрибуванню, вимові

слова в мові-джерелі запозичування. Це вбезпечить, зокрема, і від надмірного вживання проривного [r] у словах із тих мов, яким такий звук не властивий. Часто чуємо вимову з проривним [r] слів грецького походження, тоді як звук, позначений буквою γ (гамма), є фрикативним, тому *монографія, геологія, генетика, гомогенний* та інші за дотримання правил транскрибування — єдино можливі не лише для написання, а й для вимовляння.

Так подано й у давніх словниках: *Вергілій (Та ба! не всякий так змудрує, як сам Вергілій намалює* (Котл., Ен. VI. 49) у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка (1907—1909) (СУМГ III, с. 381), *Гете (Баладами вславилися німецькі письменники — Шіллер та Гете* (Єфр.) у «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (1924—1933) (РУС III О—П, с. 601). Поділяємо думку, що доцільність опозиції г і ґ підтримує лише їх змісторозрізнавальна функція у словах: *ґніт і гніт, ґрати і грати*, а також незначна кількість слів, збережених у традиції їх написання на зразок *гандж* і *дзига*. Однак не варто забувати, що буквою ґ позначені переважно слова іншомовного походження, тому вона є маркером чужого, не засвоєного в українському лексиконі. Чи треба аж так розширювати її функції і увиразнювати шар чужої лексики в українській мові? Цілком засвоєні слова на взір *гітара, грим, пагінація, цегла* та інші, давно запозичені з різних європейських мов, надають цьому питанню риторичного характеру. Є сенс у правописі зберігати міру і зважати на доцільність ухвалених рішень.

У цьому ж параграфі, п. 4 також спостерігаємо суперечливі формулювання засад передавання на письмі звука [h]: «Звук [h] переважно передаємо буквою г. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов [h], і фонетично близькі до нього звуки (*розрідження наші* — Л. К.) передаємо буквою х: *хобі, хокей, хол, холдинг, брахман, джихад, моджахед, ханум, харакірі, хіджаб, шахід, Аллах, Ахмед, Мухаммед, Сухроб, Хакім, Хаммурані* і т. ін.». Щодо обґрунтування доцільності збереження узвичаєних написань слів, ми вже висловили свої рекомендації вище. У прикладах, наведених до цього правила, зібрано слова різного походження і з різною вимовою звуків, позначених українськими буквами г і х, — як фрикативних, глоткових і гортанних: з грецької мови, де буква h передає призвук перед голосними, так зване придихання, що в грецькому письмі позначає знак коми вгорі рядка впритул до букви на позначення голосного звука (*горизонт, Геракл*, але й *Іраклій* (обидва імені походять від того ж грецького етимона *Ἰρακλῆς*), де таке придихання не передано на письмі, як його не передано і в слові *алло*, запозиченому з англійської мови (пор. англ. *hallo*); з латини (*гербарій, гумус*), із санскриту (*брахман*), з арабської мови (*Аллах, Ахмед, шахід*). Оскільки в цих та інших словах букви г і х позначають різні звуки, тому й правило їх написання в українській мові потребує уточнення. Пропонуємо у формулюванні цього правила вилучити визначення за традицією, а саме правило поділити на три

блоки відповідно до засад передавання на письмі звука, позначеного в європейських мовах буквою **h**, а у східних мовах — близьких до нього глоткового або гортанного звука: «Звук **[h]** переважно передаємо буквою **г**: *гандбол, гербарій, гінді, гіпотеза, горизонт, го́спіс, го́спіталь, гу́мус; Гарвард, Гельсінкі, Гіндустан, Ганнібал, Гейне, Горацій, Люфтганза*, і в окремих словах різного походження — буквою **х** відповідно до вимови в них звука, середнього між **[g]** і **[h]**, наближеного до гортанного: *хокей, холдинг, брахман, джихад, моджахед, ханум, харакірі, хіджаб, шахід, Аллах, Ахмед, Мухаммед, Сухроб, Хакім, Хаммурані*. У деяких парах слів букви **г** та **х** виконують змісторозрізнявальну функцію, усувають омонімію слів, пор.: *хобі і Гобі* (пустеля), *хол і гол*. Є сенс так їх писати.

У § 123 «Буквосполучення **th** у словах грецького походження» дивує позначення **th**, якщо йдеться про передавання звука, позначеного грецькою фітою (**θ**). Драстичним і небажаним є компромісне рішення авторів УП-2019 зберегти, а то й відновити варіантність передавання на письмі цього приголосного звука: «У словах, узвичаєних (*розрідження наше* — Л. К.) в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анафема і анатема, дифіра́мб і дитира́мб, ефі́р і ете́р, кафед́ра і кате́дра, логари́фм і логари́тм, міф, міфоло́гія і міт, мітоло́гія, Афі́ни і Ате́ни, Борисфе́н і Бористе́н, Демосфе́н і Демосте́н, Фесса́лія і Тесса́лія* та ін.».

Цей компроміс є штучно створеним саме з огляду на узвичаєність написання цих давніх запозичень. Упродовж тисячоліття грецизми в українську мову проникали як безпосередньо з грецької, так і через латинську та церковнослов'янську мови (переважно в тексти конфесійного стилю). Інтернаціоналізми грецького походження, переважно терміни, українці також засвоювали через посередництво західноєвропейських мов. За зразком церковнослов'янської, як відомо, їх писали з **ф**, латини — з **t** (див. приклади вище). У народній мові натрапляємо й на передавання фіти через **хв** чи **х** (пор. *Федір — Теодор (Тодор) — Хведір, Фома — Тома — Хома*), **п** (*Афанасій, Атанасій і Панас, Опанас, Агафія, Гафія і Агата, Агапія, Гапа*), а в деяких немає цього звука й букви на його позначення, як у вже поданій вище *рими* на відміну від *ритм* із того ж грецького прототипу *ρυθμός*.

Різне передавання є виявом різного часу і шляхів запозичування, а також з різною вимовою давньогрецьких слів (за фонемами або звуками) у західноєвропейській традиції: еразмовою і рейхліновою. Наприклад, традиція вживання **t** у словах *анатема* (і *анахтема*, засвідчене у словниках кінця XIX — першої третини XX століття та з ремаркою *заст.* і прикладом з Остапа Вишні у «Словнику української мови» в 11 томах) (СУМ I, с. 43—44), *катедра, етер, арифметика* (і *арихметика* в оповіданні Степана Васильченка «Мужицька арихметика» (1911), засвідчене в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (СУМГ I, с. 11) і в «Російсько-українському словнику» М. Уманця та А. Спілки). Саме такий варіант передавання фіти через **t** підтверджений у багатьох українських словниках кінця XIX — першої третини XX століття та

в деяких сучасних словниках технічної термінології, доступних на сайті «Російсько-українські словники».

Зауважимо, що тривала мовна практика багато в чому вже диференціювала вживання варіантів написання слів з фітою, насамперед у власних іменах людей. Як рівноправні усталені імена *Агата́нґел* і *Агафа́нґел*, *Ма́рфа* і *Ма́рта*, *Феді́р* і *Теодор*, *Тодор*, *Фекла* і *Текля*, *Тома* і *Хома*, *Фома*, *Афанасій*, *Атанасій*, *Опанас*, *Панас*, *Феодосій* і *Теодосій*, *Теодозій*, *Тодосій*, *Тодось* та інші. Так само й у фаховій мові багато варіантів написання набули різних значень, а отже, унеможливили правописну уніфікацію, пор. хоча б *логоритміка* «пед. Комплекс вправ для дитини, які вона виконує під музику та вірші», але *логарифм* «мат. Показник степеня, до якого треба піднести число-основу, щоб одержати задане число».

У § 124 «Букви **w**, **th** у словах англійського походження» подано таке формулювання правила: «Англійське **w** на позначення звука [w] передаємо звичайно через **v**: *віке́нд*, *Ваши́нґто́н*, *Ве́бстер*, *Веллі́нґто́н*, *Вільсо́н*, *Вінніпе́г* та ін.; у деяких словах за традицією (усі *розрідження наші* — Л. К.) через **y**: *Уе́льс*, *уайт-спі́рит* та ін.». Не бачимо потреби зберігати такі винятки і в застереженні «звичайно». В українській мові немає того складного звука — [w] з призвуком [y] — який в англійському алфавіті позначають літерою **w**, тому українці знайшли йому найближчого відповідника у звуковому ладі своєї мови. Букву дарма називають подвійним **v** (англ. *double v*). Базовим у цій звукосполучі є саме звук [v]. У сучасних текстах натрапляємо на *вайт-гі́ллс* (англ. *White Hills* «білі пагорби — переписна місцевість в штаті Аризона (США)»), *вайт-хау́з* (англ. *White House* «Білий дім»), а ще на початку минулого століття у «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича зафіксовано *Велз* (Голоскевич, 1929, с. 57).

У п. 3 § 128 «Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних» читаємо: «Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андорра́*, *Бессе́ме́р*, *Бі́лл*, *Ботті́челлі*, *Га́ро́нна*, *Го́лландія́*, *Лло́йд*, *Ма́ро́кко*, *Мі́ссурі́*, *Ні́цца*, *Я́ффа*; *Бе́тті*, *Джо́нні*, *Мю́ллер*, *Руссо́*, *Те́ннессі́*, *Смо́ллетт*, *Кі́ркконнелл* та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: *андорре́ць*, *бессе́ме́рівський*, *го́лландський*, *ма́ро́ккане́ць* і т. ін. У загальних назвах, які утворені від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекере́ль* (пор. *Беккере́ль*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

Правило потребує структурування і відповідного переформулювання з огляду на принципи передавання цих слів в українській мові за вимовою або за написанням їхніх прототипів у мовах-джерелах запозичування. Причому, знову ствердимо, що українці, адаптуючи такі назви до своєї мови, не повинні імітувати їхню вимову або з ювелірною точністю відтворювати їх написання в мові-донорі, а спиратися на звуковий лад і графічну систему української мови. Уточнення в правилі щодо написання загальних назв доводить, що провідним способом адаптування цих слів до системи української мови є транскрибування. У такому разі

не потрібне й правило збереження подвоєння приголосних і в афіксальних похідних — вони успадковують те написання, яке засвідчує їхня твірна одиниця. Наскільки над цим та іншими правилами, стосовними написання подвоєних приголосних, тяжіє традиція і як з опертям на прототипи запозичень можна їх спростити, як того потребує передовсім навчання української мови, доводять саме численні похідні від власних назв на позначення одиниць вимірювання фізичних величин і процесів на зразок *ват*, *гаус*, *бесемер* (і поширене у фахових текстах написання *бесемерівський процес*), *бекерель* та інші. Непотрібність збереження подвійного правопису демонструють і прототипи багатьох власних назв, пор. франц. *Nice* [ніс], який цілком підтвердив би його український відповідник *Ніца*.

Як засвідчують правила УП-2019, проблем із передаванням в українській мові голосних звуків і букв на їх позначення не менше, ніж із приголосними. Знову спостерігаємо суперечності у правописі слів із різними голосними, розбіжності, збереження невиправданих винятків. На них ми й зосередили увагу у своїх рекомендаціях.

У § 129 щодо вживання букви *і* в п. 3 читаємо, що її пишемо «в іменах і прізвищах після приголосного перед наступним приголосним і в кінці слова: *Беатріче, Овідій, Річард, Дідрó, Ді́зель, Грі́мм, Меді́ці, Россі́ні, Анрі́*». Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *ді́зель* (від прізвища *Рудольфа Ді́зеля*), *силу́ет* (від прізвища *Етьє́на де Сілу́етта*)».

Цей пункт є свідченням суперечності, успадкованої з редакції «Українського правопису» 1993 р. (§ 90, п. 5 I а 3) примітка), а саме: непослідовності застосування «правила дев'ятки» в написанні власних і загальних назв: *Ді́зель*, але *дизель*, *силу́ет*, але *Сілу́етт*. «Правило дев'ятки», на наше глибоке переконання, має діяти послідовно, а розрізненню власної і загальної назв слугують велика і мала букви. Так само не бачимо й потреби в зберіганні подвоєння *т* у французькому прізвищі *Сілу́етт*, оскільки воно не відбиває його вимову і така форма суперечить принципу перетворення власної назви на загальну (її апелятивізації) на основі спільної форми.

Таку ж непослідовність у застосуванні «правила дев'ятки» демонструє також правило, сформульоване в частині II п. 4 цього параграфа про правопис слів з *і*: «У географічних назвах після приголосних, крім *дж, ж, ч, ш, щ, ц* і *р* перед наступним приголосним, крім *[j]*, і в кінці слова, а також у похідних прикметниках: *Канзас-Сі́ті, Лісабо́н, Міссісі́пі, Монтевіде́о, Ніл, Севі́лья, Сі́дней, Замбе́зі, Ка́прі, Сома́лі, лісабонський, сомалійський*». «Правило дев'ятки» суперечать подані тут приклади *Канзас-Сі́ті, Міссісі́пі, Сі́дней*. У текстах натрапляємо на такі похідні від них, як *сиднеєць*. На підставі чого робимо висновок, що мовці послідовніше дотримуються «правила дев'ятки», ніж автори цього розділу УП-2019.

У формулюванні правила, поданого в другій частині цього параграфа, об'єднано слова різної будови, що потребують і різних правил для їх

передавання: «Ї пишемо після голосного: *альтруїст, егоїст, кофеїн, маїс, мозаїка, наївний, руїна, стоїк, теїн; Аделаїда, Аїда, Каїр, Саїд, Таїр, Хаїм, Хусайнов*». Серед прикладів є непохідні слова з неподільною основою (*маїс, Каїр*) і похідні, де ї графічно передає сполуку кінцевого голосного кореня і початкового голосного і суфікса на стику кореня, закритого звуком [й], і суфікса (*егої-іст, кофеї-ін*). Це варто зазначити, оскільки на стику морфем це правило діє без винятків, пор. також *солов'їний, Маріїн, Андріїв, зміїний*. Крім того, в українській мові наявний і варіант з **й** у власних назвах: *Хаїм* (варіант цього грецького за походженням імені в єврейській традиції, а в українській мові побутують варіанти *Єфим* і *Юхим*), *Хусейн* і *Хусейнов*. Таку варіантність як свідчення іншого способу адаптування назв іншомовного походження із з'являнням усередині кореня варто врахувати в цьому правилі.

У примітці до цього розділу спостерігаємо непослідовність у формулюванні правила, що спирається на словотвірну структуру слова, а отже, й на оперування термінами дериватології: «У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо **і**: *неоімперіалізм, псевдоісторичний*, так само в позиції після префікса (*усі розрідження наші — Є. К.*), що закінчується на голосний: *воїстину, доісторичний, поінформувати; неіндуктивний* і т. ін.». Ужито термін *префікс* для слів *поінформувати, воїстину* та ін. і позначення *перша, друга частина складного слова* замість *перша* або *початкова, друга* або *кінцева основа складного слова* — для слів на взір *неоімперіалізм, псевдоісторичний*. Для закріплення правила потрібно подати і слова з префіксами **dez-** і **roz-** на зразок *дезінформація, дезінфекція, розіграш*, правопис яких змінено порівняно з правилом їх правопису з **и** на початку кореня в редакції «Українського правопису» 1960 р., закріпленим у словниках і текстах, виданих до 1993 р.

Правило, подане у примітці 1 до п. 4 частини III цього параграфа, є ще одним прикладом непослідовності застосування «правила дев'ятки» в передаванні слів іншомовного походження: «У компоненті власних назв **-стріт** пишемо **і**: *Бейкер-стріт, Воллстріт, Риджент-стріт, Фліт-стріт*». Зауважимо, що якщо основним для адаптування цих англійців обрано транскрибування, то вимова приголосного перед подвоєним **е** в слові *street* «вулиця» відрізняється від вимови перед **і** в слові *city* «місто». Мали би бути різні українські відповідники — з твердим і пом'якшеним приголосним. Проте в українській мові спостерігаємо після **р** написання **и** перед **т** незалежно від джерела запозичування таких слів (*ритм, ритуал, риторика*).

П. 5 параграфа § 129 містить правило правопису іншомовних власних назв з **и**: «За традицією (*розрідження наше — Є. К.*) в ряді географічних назв після приголосних **д, т** перед наступним приголосним, крім [й]: *Ватикан, Единбург, Кордильєри, Медіна, Палестина, Сардинія, Скандинавія, Тибет* та в похідних від них: *ватиканський, единбурзький, скандинавський* та ін.». Якщо «правило дев'ятки» в УП-2019 застосувати

послідовно, то не буде потреби в цьому пункті. Крім того, знову наголосимо на визначенні в загальнометодологічних засадах нової редакції українського правопису поняття «традиція»: яка, якого періоду, якого варіанта української літературної мови. Наприклад, якщо спиратися на традицію, відображену в УП-1928 і кодифіковану в «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича 1929 р. видання, то вона засвідчує написання *Скандінавія* і *скандінавський*. Так ці слова подає й «Словник української мови» в 11 томах, що спирався на чинну на час його видання редакцію «Українського правопису» 1960 р., і лише в четвертому виданні «Українського правопису» 1993 р. з'явилося написання цієї географічної назви та похідних від неї з **и**. У словнику Г.К. Голоскевича знайдемо й написання *Кордільєри*, *Едінбург*, *Сардинія* та ін. з поданих у цьому пункті. Як бачимо, традиція, про яку пишуть автори УП-2019, налічує не більше 30 років.

Уточнення поняття «традиція» та вилучення слів, що підлягають дії «правила дев'ятки» і їх належить писати з **и** після передньоязикових приголосних (*Бразилія*, *Сиракузи*, *Сирія*, *Сицилія*) сприятимуть виструнченню й правила в п. 6 частини II цього параграфу: «**И** пишемо: У ряді інших географічних назв за традицією: *Бразилія*, *Вифлеєм*, *Єрусалим*, *Китай*, *Пакистан*, *Сиракузи*, *Сирія*, *Сицилія*, та в похідних від них: *єгипетський*, *сирієць* та ін.».

Формулювання правила, поданого в § 131 «Буквосполучення **au**, **ou**», на нашу думку, також потребує уточнень. Цитуємо: «Буквосполучення **au**, **ou** на позначення звукосполучень [au] [ou] передаємо через **ау**, **оу**: *аутсайдєр*, *гауптвахта*, *маузер*; *Каунас*; *Клаус*, *Краузе*, *Пауль*, *Фауст*. У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передається через **ав**: *автентичний*, *автобіографія*, *автомобіль*, *автор*, *авторитет*, *автохтөн*, *лавра*, *Аврора*, *Мавританія*, *Павло*. У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** шляхом транслітерації як **ау** (*усі розрідження наші* — Є. К.), допускаються орфографічні варіанти: *аудієнція* і *авдієнція*, *аудиторія* і *авдиторія*, *лауреат* і *лавреат*, *пауза* і *павза*, *фауна* і *фавна*».

Подання відомостей про мови, з яких походять слова, розміщені в цьому та інших параграфах аналізованого підрозділу, можуть скоріше заплутати користувачів українського правопису, аніж допомогти їм, якщо вони не володіють цими мовами. Крім того, у словах давньогрецького та латинського походження спостерігаємо непослідовну дію цього правила в написанні навіть тих самих основ, пор.: *автор* і *аутизм*, *елеутерокк* і *елевтерія*. Ми вже наголошували на тому, що введення до правопису варіантів вважаємо небажаним, оскільки вони відбивають часто різні прототипи таких слів, які в різний час увійшли до системи української мови, і через це лише спричиняють розбіжності у правописному кодексі. Наприклад, слово *павза* з давнішого грецького *παῦσος* «припинення» і *пауза* з пізнішого латинського *pausa* від того ж грецько-

го етимона. Який з варіантів нині переважає в українській колективній мовній практиці (узусі освіченої українськомовної верстви), зможуть визначити лише об'єктивні лінгвостатистичні дослідження. Проте навіть простий інтернет-пошук у системі Гугл доводить істотне розходження в показниках уживання таких слів-варіантів з буквосполуками **ау**, **ав**, пор. (за даними на 23.02.2023): *пауза* — 14 900 000 уживань і *навза* — 13 800. Зауваження знавців грецької мови щодо більшої відповідності українській вимові варіантів з **ав** потребує употужнення аргументів щодо їхньої близькості до звукового ладу української мови і української фонотактики. Саме поняття «україноцентричності» стосовно правопису загалом і написання слів іншомовного походження зокрема потребує всебічного теоретико-методологічного обґрунтування у вступній частині нової редакції українського правопису як його найголовніша засада.

Параграф § 133 «Дифтонги **[au]**, **[ei]**, **[ou]** у словах англійського походження» є ще одним яскравим доказом потреби подати загально-методологічні засади кодифікації графічної форми слів іншомовного походження в новій редакції українського правопису, передусім чітко розмежувати транскрибування та транслітерування в їх адаптуванні, на чому ми акцентували, формулюючи свої рекомендації. У правилі, сформульованому в цьому параграфі, констатовано: «Англійські дифтонги **[au]**, **[ei]**, **[ou]** звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау**, **ей**, **оу**: *браўнінг*, *браўзер*, *Джорджстаўн*, *гейм*, *дисплеї*, *Джеймс*, *сноўборд*, *шоў*, *Сноў*, *Беллоу*, *Сіллітоу*, *Пауелл*. Окремі слова з дифтонгами **[ei]** і **[ou]** ввійшли в українську мову в адаптованому вигляді (усі розрідження наші — Є. К.) з голосними **е**, **о**: *бебібум*, *брек*, *леді*, *гол*, *готель*, *допінг*, *смокінг*, *Бекон*, *Чемберлен*, *Шекспір*, *Айвэнго*, *Гладстон*, *Дефó*, *Джерóм*, *Марло́*, *Олдос*, *По*, *Лонгфелло*». Ми підкреслили в цьому формулюванні загадкові визначення про імітацію звучання цих слів у мові оригіналу та про входження їх до української мови в адаптованому вигляді, подані замість чітких указівок на результати транскрибування та транслітерування в процесі адаптування таких запозичень з англійської мови. Наприклад, слова *гейм*, *дисплей*, написання яких в українській мові, на думку авторів аналізованого параграфа, «імітує їхнє звучання в мові оригіналу», становлять результати транскрибування, а слова *леді*, *бебі*, *гол*, що, як визначено в правилі, «увійшли в українську мову в адаптованому вигляді з голосними **е**, **о**», є наслідком транслітерування. У кожному конкретному випадку важить ступінь поширення таких англізмів в українській колективній усній мовній практиці, а отже, знайомство з їхнім звучанням. Це й відіграє вирішальну роль у виборі того чи того варіанта адаптування слів з дифтонгами **[au]**, **[ei]**, **[ou]**. На доказ цього твердження нагадаємо читачам давній англізм *букмекер*, композит у мові оригіналу з транслітерованим словом *maker* «виробник» і пізніші запозичення із цим кінцевим компонентом-суфіксоїдом *іміджмейкер*, *кліпмейкер*, *клонмейкер* та інші з уже транскрибованим його варіантом.

рування, скорочення або доповнення. Окремо ми постаралися у своїх роздумах обґрунтувати необхідність теоретичного та методологічного поглиблення засад адаптування й кодифікації запозичень, підходів до пошуку їхніх українських відповідників. Уважаємо, що такі засади разом з основними принципами правописного оформлення інших груп української лексики повинна містити спеціальна вступна частина нової редакції українського правопису. Кожна редакція правописного кодексу має відбивати реальний стан лексикону і граматичного ладу української мови, а тому потребує ретельного і вдумливого аналізу дібраних прикладів і текстових ілюстрацій до них.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

РУС — Єфремов С. (ред.). (2017). *Російсько-український словник: у 4 т.* (т. 3. О—П. Вип. 2. Поле-Пячение). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. (Репринт з видання 1928 р.).

СУМ — Горецький П.Й., Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Швидка Н.І. (ред.). (1970). *Словник української мови: в 11 т.* (т. I). Київ: Наукова думка.

СУМГ — Грінченко Б., Єфремов С., Ніковський А. (ред.). (2017). *Словник української мови: у 3 т.* (т. I. А-Г). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. (Репринт з видання 1928 р.).

УП-1928 — *Український правопис.* (1928). Харків: Державне видавництво України.

УП-2019 — *Український правопис.* (2019). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf> (дата звернення 26.02.2023).

ЛІТЕРАТУРА

Голоскевич Г.К. (1929). *Правописний словник (за нормами Українського правопису Всеукраїнської Академії Наук)*. Харків: Державне видавництво України.

Мельничук О.С. (ред.). (1974). *Словник іноземних слів*. Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії наук Української РСР.

Російсько-українські словники. www.r2u.org.ua (дата звернення 26.02.2023).

Синявський О.Н. (2018). *Норми української літературної мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. (Репринт з видання 1931 р.).

Український правопис (1993). Київ: Наукова думка.

Статтю отримано 28.02.2023

LEGEND

РУС — Yefremov, S. (Ed.). (2017). *Russian-Ukrainian dictionary: in 4 vols.* (Vol. 3. O—P. Issue 2. Pole—Piachenie). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. (Reprint on the edition 1928 year) (in Ukrainian & Russian).

СУМ — Horetskyi, P.I., Buriachok, A.A., Hnatiuk, H.M., & Shvydka, N.I. (Eds.). (1970). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.* (Vol. I). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

СУМГ — Hrinchenko, B., Yefremov, S. & Nikovskyi, A. (Eds.). (2017). *Dictionary of the Ukrainian language: in 3 vols.* (Vol. I. A-G). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. (Reprint on the edition 1928 year) (in Ukrainian).

УП-1928 — *Ukrainian orthography*. (1928). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian).

УП-2019 — *Ukrainian orthography*. (2019). Retrieved February 26, 2023 from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf> (in Ukrainian).

REFERENCES

Holoskevych, H.K. (1929). *Orthographical dictionary (according norms of Ukrainian orthography by All-Ukrainian Academy of Sciences)*. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy (in Ukrainian).

Melnychuk, O.S. (Ed.). (1974). *Dictionary of foreign words*. Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi Radianskoi Entsyklopedii Akademii nauk Ukrainskoi RSR (in Ukrainian). *Russian-Ukrainian dictionaries*. www.r2u.org.ua (in Ukrainian).

Syniavskiy, O.N. (2018). *Norms of the Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. (Reprint on the edition 1931 year) (in Ukrainian).

Ukrainian orthography. (1993). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Received 28.02.2023

Yevhenia Karpilovska, Doctor of Philology, Professor, Chief of the Department of Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics

Institute of the Ukrainian Language

of the National Academy of Sciences of Ukraine

4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine

E-mail: karpilovska@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>

Larysa Kysliuk, Doctor of Philology, Senior Researcher of the Department

of Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics

Institute of the Ukrainian Language

of the National Academy of Sciences of Ukraine

4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine

E-mail: larysa.kysliuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

RECOMMENDATIONS FOR THE REMOVAL OF CONTRADICTIONS AND LACUNAS IN THE EFFECTIVE ORTHOGRAPHY OF THE BORROWING WORDS

The article analyzes the section “Spelling of words of foreign origin” in the current edition of “Ukrainian Spelling”, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on May 22, 2019. Attention is focused on contradictions in the transmission of the phonetic and graphic structure of borrowings in the wording of some rules. They were found primarily in the consistent non-distinction of the methods of transcribing and transliterating to convey the sound or letter structure of the prototypes of individual groups of words in the source languages of borrowing. The traditional spelling of some words also needs justification. Emphasis is placed on the need to determine the chronology, area of distribution, and authority of the writings to which the definitions “usually” and “according to tradition” are applied in this section. Attention was also drawn to the inaccuracy of such definitions as “imitation of the sound in the original language” or “entered into the Ukrainian language in an adapted form”, which should be replaced by precise instructions on the use of transcription or transliteration to convey in Ukrainian writing this or that word of foreign origin.

It is also emphasized the need to present in the spelling code of the language the general methodological principles of transmitting the formal structure of words of foreign origin. In such an introductory part, the definition of the concept of “words of foreign origin”, its relationship with the concepts of “borrowing”, “tracing” and others, should be given, as well as the criteria for choosing the spelling of those words, the spelling of which is difficult and requires special rules.

The improvement of Ukrainian spelling in its new editions also involves a careful and thoughtful selection of examples and text illustrations. Its Ukrainian-centricity is emphasized as a reference to the system of the Ukrainian language, typological features of its nomination and predication, defining components of Ukrainian national and linguistic identity.

Keywords: *Ukrainian orthography, borrowing words, adaption, transcription, transliteration.*